

ARAP ŞİİRİNDE HADİS İLE İKTİBÂS

The Citation with Hadith in the Arabic Poetry

İbrahim SAĞLAM

Dr. Öğretim Üyesi, Ahievran Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü,
Hadis Anabilim Dalı
Kırşehir/Türkiye.

*Doctor Lecturer, Ahievran University Faculty of Islamic Studies Department of Basic Islamic Sciences, Department of Hadith
Kırşehir/Turkey.*

ibrahimsaglam74@gmail.com, Orcid: 0000-0002-8706-7181.

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 8 Şubat / February 2022

Kabul Tarihi / Accepted: 6 Haziran / June 2022

Yayın Tarihi / Published: 30 Haziran / June 2022

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June 2022

Cilt / Volume: 21 **Sayfa/Pages:** 111-141

Atıf / Citation: Sağlam, İbrahim. "Arap Şiirinde Hadis ile İktibâs [The Citation with Hadith in The Arabic Poetry]". *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [BOZİFDER]-Bozok University Journal of Faculty of Theology [BOZİFDER]* 21 (Haziran / June 2022): 111-141.

<https://doi.org/10.51553/bozifder.1070258>

Etik Beyan/ Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (**İbrahim Sağlam**).

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

ARAP ŞİİRİNDE HADİS İLE İKTİBÂS

Öz

Şairler; sözü kaynağından alıp anlamı pekiştirme, dilin beyan gücünü etkili bir şekilde kullanma, insanları hayra yönlendirme ve sözü güzelleştirme gibi gerekçelerle şiirde hadis ile iktibâs yöntemini kullanmışlardır. Şiir her ne kadar vezinli ve kafiyeyle söz söylemek gayesi ile yazılan edebî bir eser olsa da içinde barındırdığı mesajın da sahîh olması gereklidir. Edebiyatçılar şiirlerin sanat yönünü ortaya koyarken muhaddisler de beyit içindeki hadislerin sıhhat durumlarını ortaya koymaya çalışmışlardır. Câhiliye döneminde şiir, hayatın ayrılmaz bir parçası görülmüş, Kur'an-ı Kerim de şiir, belâgat ve edebiyatın güçlü olduğu bir topluma indirilmiştir. Hz. Peygamber sahâbenin şiir söylemesine müsaade etmiş, sözleri ile şairlere ilham vermiştir. Fakat onun sözlerinin gerek kendi döneminde gerekse daha sonraki asırlarda şiire ne kadar yansıdığı sorusu cevap arayan önemli bir konudur. Araştırmada; hadis tarihinde rivayet dönemi esas alınarak sahâbe ve sahâbe sonrası Arap şiirinde hadis ile iktibâs örneklerine değinilmiş ve bu örnekler üzerinden ilgili soruya cevap aranmıştır. Ayrıca iktibâs konusu değişik yönleri ile ele alınmış, iktibâs ile ilişkisi bulunan *telmih* ve *tenâsüb* gibi sanatlara da yer verilmiş; iktibâsın ne olduğu, yapıma sebepleri ve bu konuda yazılan eserlere temas edilmiştir. Şiirler arasında yer verilen hadislerin sıhhat durumu ile ilgili muhaddislerin bakış açıları ortaya konmaya çalışılmıştır. Hadis rivayet yolları arasında şiir, bilinen ve uygulanan bir hadis rivayet yöntemi olmadığı için şiir ile hadis rivayeti konusuna değinilmemiştir. Araştırmanın hadis ile iktibâsa dair hadis ve Arap dili sahasında yapılan çalışmalara katkı sağlayacağı varsayılmaktadır. Çalışmada; seçilen örnek şiirler üzerinden Arap edebiyatı ile hadis ilminin verileri doğrultusunda mukayeseli bir analiz yapılması hedeflenmiştir.

Anahtar kelimeler: Hadis, Arap Dili ve Edebiyatı, Hadis ile İktibâs, Arap Şiiri, Müştehir Hadis.

The Citation with Hadîth in The Arabic Poetry

Abstract

Poets; they used the method of the citation with hadîth in their poems for reasons such as taking the word from its source and reinforcing the meaning, using the expressive power of the language effectively, directing people to good, and making words beautiful. Although the poem is a literary work written with the aim of uttering rhyming words, the message it contains must be correct. While the literati reveal the artistic side of the poems, the scholars have tried to reveal the status of the hadîths inscribed into couplets according to the Hadîth method criteria. Pre-Islamic period, poetry was seen as an inseparable part of life, and the Qur'an was sent down to a society where poetry, eloquence and literature were strong. The prophet Muḥammad was used by telling the poems of the companions, and inspiring praise with his words. However, the question of how much his words were reflected in poetry both in the period of the prophet Muḥammad and in the following centuries is an important issue that seeks an answer. In the research, based on the narration period in the history of hadîth, examples of hadîth and quotations in Arabic poetry during the period of the companions and after the companions were given, and an answer to the related question was sought through these examples. In the research, hadîth and the art of the citation with hadîth in the Arabic poetry were dealt with in different aspects, and the arts of *telmih* and *tenasub*, which are related to the citation, were included. Based on the period of narration in the history of hadîth, the examples of the citation with hadîth in the Arabic poetry of the companions and after the companions are mentioned. Since poetry is not a known

and applied method among the hadîth transmission methods, the subject of poetry and hadîth transmission is not mentioned. It is assumed that the research will contribute to the studies in the field of hadîth and language on the citation with hadîth. In the study, it is aimed to make a comparative analysis on the selected sample poems in line with the data of Arabic literature and hadîth science.

Keywords: Hadîth, Arabic language and literature, The citation with hadîth, Arabic poetry, Mustahir hadîth.

GİRİŞ

Arabın en fasihi Hz. Peygamber; sözün hikmet, hakikat ve estetik yönünü dengeli bir şekilde kullanmıştır. Onun sözleri, hakikatin meşalesi, edip, şair ve hikmet ehlinin ilham kaynağı, İslâm medeniyetinin temel taşı olmuştur.

İslâm'ın ilk dönemlerinde Arap şiiri, Câhiliye şiirine dayanmakta; terkibi, edebî sanatları ve üslubu gibi konularda ona benzemekteydi. Câhiliye döneminde yetişen Ebû Muhammed Abdullah b. Revâha (öl. 8/629), en-Nemr b. Tûleb el-Uklî (öl. 14/635), Ümmü 'Amr Tûmâdir bint. 'Amr b. el-Hâris el-Hansâ (öl. 24/645), Kâ'b b. Mâlik (öl. 50/670), Hassân b. Sâbit (öl. 60/680 [?]) gibi muhadram şairlerin İslâm'a girmeleriyle şiirin temasında ve söylenme gayesinde büyük değişim yaşandı.¹ Onlar şiirleriyle; dini tebliğ ve irşatta,² kıtlık, salgın, savaş ve iç karışıklık gibi sosyal hadiselerde halkı sağduyuya davette,³ düşmanın hicivli şiirlerine karşılık vermede,⁴ orduyu cesaretlendirmede,⁵ mescit inşası,⁶ hendek kazımı⁷ ve uzun çöl yolculukları⁸ gibi meşakkatli işleri hafifletmede Hz.

¹ Nâhî İbrahim el-'Abidî, "Kırâatün fî hasâisi'l-fenniyye li's-şi'ri'l-İslâmî fî 'aşri şadri'l-İslâm ve'l-Emevi", *el-Câmiatü'l-'Irâkiyye Mecelletü Midâdi'l-Âdâb* 8 (2011), 248.

² Cemâluddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî, *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-aşhâb*, thk. Adil Mürşid (Ürdün: Dâru'l-Alâm, 2002), 620; Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi' uş-şâhîh*, nşr. Sâlih b. Abdulaziz (Riyad: Dâru's-Selâm, 2000), "Edeb", 90 (No. 6148).

³ İbn Abdilberr, *İstî'âb*, 620; İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâluddîn Abdulmelik b. Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sakâ vd. (Beyrut: Dâru'l-Ma'ârif, 2009), 3/140.

⁴ Buhârî, "Meğâzî", 30 (No. 4106); 35 (No. 4145); Muhammed b. İsâ et-Tirmizî, *el-Câmi' uş-şâhîh*, nşr. Sâlih b. Abdulaziz (Riyad: Dâru's-Selâm, 2000), "Edeb", 70 (No. 2850); İbn Hişâm, *Siretü'n-nebeviyye*, 3/10-28, 113, 118.

⁵ İbn Abdilberr, *İstî'âb*, 620.

⁶ İbn Hişâm, *Siret*, 1/448.

⁷ İbn Hişâm, *Siret*, 3/178.

⁸ Buhârî, "Edeb", 95 (No. 6161).

Peygamber'in en büyük destekçisi oldular. Hz. Peygamber; Abdullah b. Revâha ve Hassân b. Sâbit gibi şair sahâbîlere kendi sözlerini şiirlerinde kullanmalarına müsaade etmiştir. Daha sonraki dönemlerde sözün tesirini artırmak, estetik hale getirmek, hikmet ile bezemek, insanları hayra teşvik etmek, duyguları harekete geçirmek vb. gayelerle şair ve edipler nazım ve nesir türü yazılarda hadisler ile iktibâsta bulundular.

Sözlükte “ateşten köz almak, ilim almak, faydalanmak” manasında kullanılan iktibâs,⁹ manayı güçlü kılmak, kelama estetik kazandırmak amacıyla bir şair veya nâşirin, ayet ve hadislerin bir kısmını veya tamamını, manen veya telmih yoluyla alıntılanmasına denilmektedir.¹⁰ Sahâbe neslinden itibaren Kur'ân'dan yapılan iktibâs, âlimler tarafından caiz görülmüştür.¹¹ Fakat genel kabul, hadislerden de iktibâs yapılmasının caiz olduğudur. Hatîb el-Kazvînî (öl. 739/1338) iktibâsı; “Kur'ân-ı Kerîm ve hadisten bir parçanın -ondan alındığına işaret etmeden- sözün içeriğine alınmasıdır.”¹² diye tarif eder. İktibâs esnasında kafiye veya vezni korumak gayesiyle bazen hadisin metninde takdim, tehir, hareke ve i'râb gibi ufak bazı değişiklikler yapılmaktadır.¹³ İslâm âlimleri bu tür değişikliklerde bir sakınca görmemiştir.¹⁴ İlk dönemlerde iktibâs, *tazmin* kapsamında değerlendirilmiştir. Kur'ân'dan yapılan alıntılarının iktibâs, hadis iktibâslarının ise *tazmin* kapsamında değerlendirilmesi gerektiğini düşünenler de vardır.¹⁵ Modern dönem Arap edebiyatında iktibâs, “*et-tanâs*” kelimesi ile ifade edilmeye başlanmıştır.¹⁶

⁹ Ebû Abdurrahman Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, thk. Mehdi Mahzûmî, İbrâhim es-Sâmerrâî (Bağdat: Mektebetü'l-Hilâl, 1980), 5/86; İbn Manzûr Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, ts.), 6/167.

¹⁰ Fahreddin er-Râzî, *Nihâyetü'l-îcâz fî dirâyetü'l-îcâz*, thk. Nasrullah Hacı Müftüoğlu (Beyrut: Dâru Sâdır, 2004), 173; Sa'duddîn Mes'ûd b. Ömer et-Teftâzânî, *Muhtaşaru'l-Me'ânî* (Karaçi: el-Mektebetü'l-Büşra, 2010), 1/323; İsmail Durmuş, “İktibâs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/52; Abdussamed Yeşildağ, “Arap Şiirinde Ayet İktibâsı”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Şarkiyat Mecmuası* 27/2 (2015), 45.

¹¹ Celâlüddîn Abdurrahmân es-Süyûtî, *el-Hâvî li'l-fetâvî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmîyye, 1973), 1/248.

¹² Hatîb Kazvînî, *Telhîs ve Tercümesi*, nşr. Nevzat H. Yanık vd. (İstanbul: Huzur Yayınları, ts.), 258.

¹³ Samî Mekki el-'Anî, *el-İslâm ve ş-şî'r* (Kuveyt: Amîru'l-Meârif, 1985), 195.

¹⁴ Teftâzânî, *Muhtaşaru'l-me'ânî*, 1/325.

¹⁵ Durmuş, “İktibâs”, 22/52.

¹⁶ Yeşildağ, “Arap Şiirinde Ayet İktibâsı”, 60.

İktibâsın çeşitli yapılaş biçimleri vardır. İktibâsta, alıntı yapılan ayet ve hadis, başka bir manaya tahvil edilmeden kullanılabileceği gibi başka bir manaya tahvil edilerek de kullanılabilir.¹⁷ Bunun yanında iktibâs, bazen ayet veya hadis metninin tamamının (*tam*) veya bir parçasının (*nâkıs*); bazen ayet ve hadisin birebir aslının (*lafzen*) veya onlardan verilmek istenilen mananın (*manen*) nazma dökülmesi şeklinde gerçekleşebilir. Yine iktibâs bazen *telmih* bazen de *tenâsüb* yolu ile yapılabilmektedir.¹⁸ *Telmih*, ayet ve hadis ile anlatılan konunun tamamına değinmeden sadece anlatılan olayı hatırlatan bir gönderme yapmak için kullanılır. Ancak bu gönderme bazen açık bazen de kapalı şekilde gerçekleşir.¹⁹ *Tenâsüb* ise aralarında manası ile ilgisi bulunan ayetler ile hadislerin sıralama gayesi gütmeksizin beyitte birbirinin peşi sıra getirilmesidir. Tenâsüb, dinî metinlerde bazen ayetler bazen hadisler bazen de ayet ve hadisler arasında gerçekleşebilmektedir. Tenâsübe alıntı yapılan ayet veya hadis telmihten daha kolay anlaşılabilir.²⁰ Buna göre iktibâs, aşağıdaki şekillerde gerçekleşebilir:

1. Tam iktibâs
2. Nâkıs iktibâs
3. Lafzî iktibâs
4. Manevî iktibâs
5. Telmih yolu ile iktibâs
6. Tenâsüb yolu ile iktibâs

Hadis tarihinde Arap şiirinde hadis ile iktibâs örneklerine yer veren çalışmalar bulunmaktadır. Bu konuda Celâlüddîn Abdurrahman es-Süyûtî (öl. 911/1505) bir cüz neşretmiştir. Müellif burada şiirde hadis ile iktibâs yapılmasının gerekçelerinden bir kısmını şu şekilde sıralamaktadır:

- a. Hadisin sıhhatine dair şiir ile delil getirmek,
- b. İmlâ meclislerinde, rivayet edilen hadise uygun şiir söylemek,

¹⁷ Kazvînî, *Telhîs*, 258, 259.

¹⁸ Emel Nalçacıgil Çopur, “İktibâs Sanatı ve Mazmûn”, *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi* 10/1 (Bahar/2019), 168-170.

¹⁹ Mustafa İsmet Uzun, “Telmih”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/408.

²⁰ Çopur, “İktibâs Sanatı ve Mazmûn”, 173.

c. Edebî sanatlar sahasında iktibâs, akd ve insicam gibi yöntemlerle hadisi şiirde kullanmak.²¹

Süyûtî çalışmasında, Arap şiirinde hadis ile iktibâsa dair örnekler vermiştir. Bu esnada alıntı yaptığı şiirlerin geçtiği kaynaklara işaret etmiştir. İlgili cüzde yer alan ve bu araştırmada kaynak gösterilen eserlerden bir kısmı şu şekilde sıralanabilir:

- a. Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm (öl. 218/833), *es-Sîretü'n-nebeviyye*,
- b. Muhammed b. Yezîd el-Müberred (öl. 286/900), *el-Kâmil fi'l-luġa ve'l-edeb ve'n-naĥv ve't-taşrîf*,
- c. İbn Ebû Hâtim Abdurrahman b. Muhammed (öl. 327/938), *Zühdü's-şemâniye mine't-tâbi'in*,
- d. el-Mu'âfâ b. Zekerîyyâ b. Yahyâ en-Nehrevânî (öl. 390/1000), *el-Celîsü's-şâlihü'l-kâfi ve'l-enîsü'n-nâşihü's-şâfi*,
- e. Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl el-Askerî (öl. 400/1009'dan sonra), *Cemheretü'l-emşâl*,
- f. Hüseyin b. Muhammed er-Râgıb el-İsfahânî (öl. V/XI. yüzyılın ilk çeyreği), *Muĥâzarâtü'l-üdebâ ve muĥâverâtü's-şu'arâ ve'l-bülegâ*,
- g. Ahmed b. el-Hüseyin b. Alî el-Beyhakî (öl. 458/1066), *Şu'abü'l-îmân*,
- h. Hatîb el-Baġdâdî (öl. 463/1071), *Târîhu Baġdâd*,
- i. Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî eş-Şîrâzî (öl. 476/1083), *el-Elķāb*,
- j. Ebû Ubeyd Abdullâh b. Abdilazîz el-Bekrî (öl. 487/1094), *Faşlü'l-makāl fi şerĥi Kitâbi'l-Emşâl*,
- k. İbn Asâkir Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hasen (öl. 571/1176), *Târîhu medîneti Dimaşķ*.

Arap şiirinde hadis ile iktibâs, Hz. Peygamber döneminden beri bilinen ve uygulanan bir yöntemdir. Ayet veya hadis ile iktibâsın değişik gerekçeler ile yapıldığı söylenebilir. Araştırmada sahâbe dönemi ve sahâbe sonrası Arap şiirinde hadis ile iktibâs örneklerine yer verilmiştir. Hadis

²¹ Celâlüddîn Abdurrahmân es-Süyûtî, *el-İzdihâr fî mâ 'aķadehu's-şu'arâ mine'l-eĥâdişi ve'l-âşâr* (Beyrut: Mekrebetü'l-İslâm, 1991), 2.

edebiyatında; her kesimden meslek erbabı ve avâm arasında şöhret bulan ve mahiyeti tam olarak ortaya konmak üzere oluşturulan müştehir hadis türü eserlerin yazıldığı görülmektedir.²² Bu sahadaki çalışmalarda; halk arasında dolaşan hadislerin veya hadis diye bilinen sözlerin bazen lafzen bazen mana ile şiirler arasında iktibâs, telmih veya tenâsüb yolu ile kullanıldığına dair örnekler bulunmaktadır. Fakat bu eserlerin yazılış gayesi –edebiyatçılardan farklı olarak– şiir içinde iktibâs veya telmih yolu ile yer verilen bu hadislerin sıhhat durumunu tespit etmektir.

Gerek yurt içinde gerekse yurt dışında Arap şiirinde ayet veya hadis ile iktibâsa dair çalışmalar bulunmaktadır.²³ Bu çalışmalar daha ziyade Arap dili ve edebiyatı sahasında kaleme alınmıştır. Araştırmada; Arap şiirinde hadis ile iktibâs konusu, hadis tarihindeki rivayet dönemleri göz önünde bulundurularak, değişik yönleriyle ele alınmış; iktibâs ile ilişkili *telmih* ve *tenâsüb* sanatlarına da değinilmiştir. Diğer yandan araştırmada şiirlerde iktibâs edilen hadislerin sıhhat durumuna dair muhaddislerin bakış açıları ortaya konmaya çalışılmıştır. Çalışmanın hedefi; Arap şiirinden seçilen örnekler üzerinden hadis disiplini ile Arap dili ve edebiyatı disiplininin verileri doğrultusunda mukayeseli bir analiz yapmaktır.

1. ARAP ŞİİRİNDE HADİS İLE İKTİBÂS ÖRNEKLERİ

1.1. Sahâbe Dönemi Hadis ile İktibâs Örnekleri:

Sahâbe dönemi şiirinde, iktibâs ile ilgili örnekler hadis eserlerinden ziyade tarih ve edebiyat türü eserlerde rastlanmaktadır. Bununla beraber hadis kaynaklarında şairlik yönü ile tanınan bazı sahâbenin Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirlerini şiirlerinde az da olsa kullandıkları görülmektedir. As-

²² İbrahim Sağlam, *Müştehir Hadisler* (Ankara; Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2021), 65, 376.

²³ Arap şiirinde iktibâs ve ayet ile iktibâsa dair şu kaynaklara bakılabilir: Çopur, "İktibâs Sanatı ve Mazmûn", 165-179; İbrahim Kara, "Arap Belâgatında İktibas Sanatı", *Artuklu Akademik Dergisi* 8/1 (2021), 77-98; İlhan Bilge, "Âşık Ruhsatî'nin Şiirlerinde Kur'an'ın Yansımaları: Ayet İktibasları", *V. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı*, ed. Ümit Güneş vd. (Isparta: İlmi Etütler Derneği, 2016), 4/9-23; İbrahim Akça, "Klasik Sonrası Çağatay Türkçesi Dönemi Sufi Şairlerinden Baba Rahîm Meşreb'in Şiirlerinde Kur'an'ın Yansımaları: Ayet İktibasları Üzerine Bir İnceleme", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 45 (2020), 139-158; Yakup Göçemen, "Modern Mısır Şiirinde Kur'an-ı Kerim'den İktibaslar", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (2020), 1363-1392; Yeşildağ, "Arap Şiirinde Ayet İktibâsı", 43-66; Abîdî, "Kırâatün fi hasâisi'l-fenniyye liş-şîri'l-İslâmî fi 'aşri şadri'l-İslâm ve'l-Emevi", 248-288.

lında şiir, hadis naklinde kullanılan bir yöntem değildir. Bununla birlikte edebî bir üslup ile rivayet edilmiş bazı hadislere rastlanmaktadır.

Kâ'b b. Mâlik, İslâm ile şereflenmesinin ardından şahit olduğu olaylar karşısında söylediği şiirlerle İslâm tarihine ışık tutmuştur. O, Bedir Gazvesi'ni *telmih* yoluyla şöyle anlatmaktadır:

رَسُولُ اللَّهِ يَقْدُمُنَا بِأَمْرِ	مِنْ أَمْرِ اللَّهِ أَحْكَمَ بِالْقَضَاءِ
فَمَا ظَفَرْتُ فَوَارِسُكُمْ بِنْدَرٍ	وَمَا رَجَعُوا إِلَيْكُمْ بِالسَّوَاءِ
فَلَا تَعْجَلْ أَبَا سُفْيَانَ وَارْقُبْ	جِيَادَ الْخَيْلِ تَطْلُعُ مِنْ كَدَاءِ
بِنَصْرِ اللَّهِ رُوحَ الْقُدْسِ فِيهَا	وَمِكَالَ فَيَا طِيبَ الْمَلَاءِ

Resûlullah (s.a.v.) bize emir veriyor...Allah'ın emrinden, kesin bir hüküm ile

Süvarileriniz Bedir'de zafer kazanmadı...ve size aynı şekilde dönmediler

Ey Ebû Süfyan! Acele etme, gözetle...Kedâ'dan yükselen en cins atları

Allah'ın yardımı ile Rûhu'l-kudüs orada idi...ve Mikâil, Ey meleklerin en temizisi!²⁴

Abdullah b. Revâha, İslâm'a girdikten sonra sanatını her fırsatta insanların sevinçlerine, korkularına ve heyecanlarına tercüman kılmıştır. O, Hz. Hamza'nın şehit edilmesinden dolayı Hz. Peygamber'in ve Müslümanların duyduğu üzüntüyü *telmihe*n şöyle aktarır:

بَكَتْ عَيْنِي وَحَقَّ لَهَا بُكَاءُهَا	وَمَا يُغْنِي الْبُكَاءُ وَلَا الْعَوِيلُ
عَلَى أَسَدِ الْإِلَهِ غَدَاةَ قَالُوا	أَحْمَرَةً ذَاكُمُ الرَّجُلُ الْقَتِيلُ
أَصِيبَ الْمُسْلِمُونَ بِهِ جَمِيعًا	هَذَاكَ وَقَدْ أَصِيبَ بِهِ الرَّسُولُ
بَا يَعْلى لَكَ الْأَرْكَانُ هُدَّتْ	وَأَنْتَ الْمَاجِدُ الْبَرُّ الْوُصُولُ

Gözüm ağladı ki haklıdır onun için ağlaması...Ağlamak ve ağıt yakmak fayda vermez

Sabaha kadar Allah'ın Aslanı'na...Dediler ki: "Şu öldürülen adam Hamza mı?"

Orada Müslümanların hepsi musibete uğradı...Resûl (s.a.v.) de maruz kaldı sıkıntıya.

Ey Ebû Ya'la (Hamza)! Yıkıldı senin için rükünler... Sensin, toprağa kavuşan şerefli.²⁵

²⁴ İbn Hişâm, *Sîretü'n-nebeviyye*, 3/25.

²⁵ İbn Hişâm, *Sîretü'n-nebeviyye*, 3/140.

Hassân b. Sâbit'in İslâm tarihinde hicret sonrası meydana gelen sosyal hadiseler ile ilgili şiirlerine sıklıkla rastlanılmaktadır. Bir seferinde Medine'de Seleme oğulları kendileri için bir reis seçmek üzere toplanmışlardı. Hz. Peygamber: “يَا بَنِي سَلَمَةَ مَنْ سَيَدُكُمْ الْيَوْمَ؟ قالوا: الْجَدُّ بْنُ قَيْسٍ، وَلَكِنَّا نُبْخَلُهُ. قَالَ: «: «أَيُّ دَاءٍ أَدَوَى مِنَ الْبُخْلِ؟ وَلَكِنْ سَيَدُكُمْ عَمْرُو بْنُ الْجُمُوحِ” “Ey Benî Seleme! Şimdi başkanınız kim?” diye sordu. Onlar da: “el-Cedd b. Kays'dır, fakat biz onu cimri görürüz.” dediler. Hz. Peygamber: “Cimrilikten daha kötü bir hastalık var mı?” diye sordu ve “Başkanınız ‘Amr b. el-Cemûh’dur.” buyurdu.”²⁶ O, Hz. Peygamber'den izin isteyerek ilgili görüşmeyi aşağıdaki şekilde lafzen ve tam iktibâs ile şu şekilde nazma dökmüştür:

يَقُولُ رَسُولُ اللَّهِ وَالْحَقُّ قَوْلُهُ	فَقَالَ لَنَا مَنْ ذَا تَعُدُّونَ سَيِّدًا
فَقُلْنَا لَهُ جَدُّ ابْنِ قَيْسٍ عَلَى الَّذِي	نُبْخَلُهُ فِينَا وَقَدْ نَالَ سُودًا
فَقَالَ وَأَيُّ الدَّاءِ أَدَوَى مِنَ الَّذِي	رَمَيْتُمْ بِهِ جَدًّا وَأَغْلَى بِهَا يَدَا
فَسَوَّدَ بَشَرَ ابْنِ الْبَرَاءِ بِجَوْدِهِ	وَحَقَّ لِبَشَرِ ابْنِ الْبَرَاءِ أَنْ يُسَوَّدَا
إِذَا جَاءَهُ السُّؤَالُ أَتَهَبَ مَالَهُ	وَقَالَ خُذُوهُ إِنَّهُ عَائِدٌ غَدَا
فَلَوْ كُنْتُ يَا جَدُّ بْنُ قَيْسٍ عَلَى الَّتِي	عَلَى مِثْلِهَا بَشَرٌ لَكُنْتُ الْمُسَوَّدَا

Şöyle buyurdu Allah Resûlü (s.a.v.) -ki hak onun sözüdür-... “Kimi sayarsınız başkan?”

Haber verdik ona “Cedd b. Kays... Aramızda cimri görsek de olmuş başkan”

Buyurdu: “En büyüğü hangisi hastalığın... Cedd'i de suçladığımız cimrilikten?”

Cömert iken ‘Amr b. el-Cemûh’u seçin başkan... Hakkıdır seçilmek cömert olan ‘Amr’ın

Malını serer, önüne gelince el açan... ve dedi ki: “Onu seçin, zira dönecek yarın”

Ey Cedd b. Kays! Eğer sen de olsa idin ‘Amr gibi... Elbette olurdu başkan.

H. Peygamber bu şiiri dinledikten sonra “Şiirde elbette hikmet vardır.” buyurmuştur.²⁷ Hassân b. Sâbit'in *Dîvân*'ı günümüze ulaştırmıştır. Eserde Hz. Peygamber'in ahlâkını, şemailini ve üstün vasıflarını öven,

²⁶ Ahmed b. el-Hüseyn el-Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, thk. Abdu'l-Âli Abdulhamid Hâmid (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2003), 13/295 (10358).

²⁷ İbn Asâkir Ebü'l-Kâsım Ali b. el-Hasen, *Târîhu medîneti Dımaşk*, thk. Muhibbuddîn Ebî Sa'îd (Beyrût: Dâru'l-Fiker, 1995), 12/413.

müşrikleri hicveden şiirler ve İslâm tarihinde yaşanan önemli hadiseleri anlatan beyitler yer almaktadır.²⁸

Câhiliye döneminde şiir ile uğraşan en-Nemr b. Tûleb, İslâm ile şereflendikten sonra şiir söylemeyi sürdürmüştür. O, Hz. Peygamber'in “كَفَى بِالسَّلَامَةِ دَاءً”, “Selamet, dert olarak yeter.”²⁹ hadisini, *lafzen* ve *tam* iktibâs ile şu şekilde nazma dökmüştür:

وَدَعَوْتُ رَبِّي بِالسَّلَامَةِ جَاهِدًا لِيُصَحِّبَنِي فَإِذَا السَّلَامَةُ دَاءُ

*Rabbime sağlık için ettim dua... iyileştirsin diye beni. Ama ömrün uzaması, derttir.*³⁰

Câhiliye dönemi şairlerinden Humeyd b. Sevr el-Hilâlî (öl. 30/650), Huneyn Gazvesi'ne müşriklerle beraber katılmış ve bu ana kadar da İslâm ile şereflenmemiştir. O da yukarıda geçen hadisi şiirinde *lafzen* ve *tam* iktibâs ile nazma dökmüştür:

أَرَى بَصْرِي قَدْ رَأَيْتِي بَعْدَ صَحَّةٍ وَحَسْبُكَ دَاءٌ أَنْ تَصِحَّ وَتَسْلَمَا
وَلَنْ يَلْبَثَ الْعُضْوَانُ يَوْمًا وَلَيْلَةً إِذَا اخْتَلَفَا أَنْ يُدْرِكَمَا تَيْمَمًا

İyileştikten sonra gözüme bakıyorum, endişe veriyor bana... Sıhhat ve selamet, dert olarak yeter sana,

*Bu gözler gece, gündüz durmaz asla... Arzuladığı şeye erişmeden ayrıldığında.*³¹

Ömer b. Ebî Sehba (öl. ?) bir keresinde Ebû Hureyre'yi (öl. 58/678); uzanmış, başının altına elbisesini koymuş ve Hz. Peygamber'in “زُرْ غَيْبًا” “Ziyareti seyrek yap ki sevgi artsın.”³² hadisini iktibâs ederek şu şekilde *nağme* yaparken gördüğünü söylemektedir:

²⁸ Hassân b. Sâbit, *Divân*, nşr. Abd Ali Mühenna (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994).

²⁹ Muhammed b. Sellâme el-Kudâi, *Müsnedü's-şihâb*, thk. Hamdi Abdulmecid es-Selefi (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1986), 2/302 (No. 861).

³⁰ Muhammed Nebil et-Tarîfî, *Divânı en-Nemr b. Tûleb el-Uklî* (Beyrut: Dâru Sâdır, 2000), 142.

³¹ Muhammed b. Yezid el-Müberred, *el-Kâmil fi'l-luğa ve'l-edeb ve'n-naḥw ve't-taṣrîf*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim (Kâhire: Dâru'l-Fikeri'l-Arabiyye, 1997), 3/94; Süyûtî, *el-İzdiḥâr*, 6.

³² Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-Şaḥîḥayn*, thk. Mustafa Abdulkadir Ata (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts), 3/347; Beyhakî, *Şu'abü'l-imân*, 10/568 (No. 8008).

وَالْيَّ حِينَ أَغْيَبَ صَبَا	لَمَّا رَأَيْتُكَ لِي مُجَبَا
حَدَّثْتُ وَلَا اسْتَحَدَّثْتُ ذَنْبَا	أَعْرَضْتُ لَا لِمَالَةٍ
زُورُوا عَلَى الْيَّامِ غَبَا	إِلَّا لِقَوْلُ نَبِيْنَا
مِنْكُمْ يَزِدَادُ حُبَّ	وَلِقَوْلُهُ مَنْ زَارَ غَبَا

Seni kendim için bir dost gördüğümde... ve özlemi de kendimden uzaklaştırırken
Arz ettim ama usandırma için değil... Rivayet ettim ama günah aktarma arzusuyla değil
Ancak Nebi'nin sözü diye... "Ey İnsanlar! Ziyareti seyrek yapın."

Size kim bu söze uyarak ziyareti seyrek yaparsa... Muhabbeti artar.³³

Hiz. Peygamber bir defasında kendisini dinleyenlere; kişinin malı, ameli ve ailesi ile ilişkisini, üç kardeşi bulunan kimseye benzeterek anlatmıştı. Dinleyenler arasında şairliği ile tanınan Abdullah b. Kurz el-Leysî de (öl. ?) bulunmaktaydı. Abdullah, Hiz. Peygamber'in konuşmasını şiir şeklinde söylemek için ondan izin istemiş, Hiz. Peygamber'in izin vermesi üzerine o, bu konuşmayı şu şekilde *lafzen* ve *tam* iktibâs ile nazma dökmüştür:

كَدَاعِ إِلَيْهِ صَحْبُهُ ثُمَّ قَائِلِ	وَإِنِّي وَأَهْلِي وَالَّذِي قَدَّمْتُ يَدِي
أَعِينُوا عَلَى أَمْرِ بِي الْيَوْمِ نَازِلِ	لِإِخْوَتِهِ إِذْ هُمْ ثَلَاثَةُ إِخْوَةٍ
فَمَاذَا لَدَيْكُمْ فِي الَّذِي هُوَ غَائِلِ	فِرَاقٍ طَوِيلٍ غَيْرِ مُشْفَقٍ بِهِ
أُطِيعُكَ فِيمَا شِئْتَ قَبْلَ التَّزَايِلِ	فَقَالَ أَمْرُهُ مِنْهُمْ أَنَا الصَّاحِبُ الَّذِي
لَمَّا بَيْنَنَا مِنْ خَلَّةٍ غَيْرِ وَاصِلِ	فَأَمَّا إِذَا جَدَّ الْفِرَاقُ فَإِنَّ
سَيَسْأَلُكَ بِي فِي مَهَبِلٍ مِنْ مَهَابِلِ	فَخُذْ مَا أَرَدْتَ الْآنَ مِنِّي فَإِنَّ

Şüphesiz ben, ailem ve amellerim... Dostları çağıran sonra şöyle diyen kişi gibiyim:
Kardeşlerine, -ki onlar üç kardeştir-... Bugün bana musallat olan şeye yardım edin
Uzun ve dayanılmaz ayrılık... Bu sıkıntı karşısında yanınızda neyiniz vardır?
Birisini der ki: "Ben bir dostum ki... Ayrılık olmadığı sürece dilediğin gibi itaat ederim.
Ayrılık gerçekleşirse o zaman benimle... Aramızda ulaşılmayan bir dostluk kalacak.
Benden dilediğini şimdi al... Zira o, beni tehlikeden tehlikeye sürükleyecektir."³⁴

³³ İbn Asâkir, *Târihu medineti Dimaşk*, 2/376; Süyûtî, *el-İzdihâr*, 4.

³⁴ el-Hasen b. Abdîrahmân er-Râmihürmüzî, *Emsâli'l-ğadîs*, thk. Ahmed Abdulfettâh Temmâm

Hız. Peygamber'in en zor zamanlarında yanında bulunan Hız. Ebû Bekir (öl. 13/634) hicret esnasında Sevr Mağarası'nda yaşadıkları o anı *telmih* yolu ile şu şekilde nazma dökmüştür:

قال النبي ولم أجزع يُوقرنِي
وَنحن فِي شِدَّةٍ مِن ظِلْمَةِ الْعَارِ
لَا تَخشَ بَيْتًا فَإِنَّ اللَّهَ ثَالِثُنَا
وَقَدْ تَوَكَّلَ لِي مِنْهُ بِإِظْهَارِ

Allah Resûlü yatıştırmak için şöyle buyurdu... -Biz, zifiri karanlık mağarada iken-:

"Üçüncümüz Allah iken hiçbir şeyden korkma!"... Açıkça güven verdi bana ondan.³⁵

Şairlik yönü ile tanınan sahâbe; Hız. Peygamber'i öven, müşrikleri hicveden, Müslümanları cesaretlendiren, teşvik eden, teselli eden, İslâm tarihindeki önemli olaylara ışık tutan mersiye, kaside, medih, hiciv, gazel türü şiirler yazmışlardır. Sahâbe şiirlerinden bir kısmı daha sonraları dîvân şeklinde günümüze kadar ulaşmış bir kısmı ise değişik edebî eserler arasında varlığını sürdürmüştür.³⁶ Söz konusu şiirlerde sahâbenin Hız. Peygamber'in sözleri ile iktibâsı daha az tercih ettiği söylenebilir. Hadis rivayeti ile tanınan Abdullah b. Revâha gibi bazı şair sahâbilerin Kur'ân ile iktibâs yaptığı halde hadis ile iktibâsı tercih etmedikleri görülmektedir.³⁷ Şairliği ile tanınan sahâbenin böyle bir yol izlemesinde sade ve açık şekilde konuşan Hız. Peygamber'in beyanlarında şiir üslubunu benimsememesi, Hız. Peygamber ile sohbetlerinin az olması, daha çok betimleme, hiciv, hamaset, mersiye, medih türü şiire yönelmeleri, zühdiyyât, hikemiyât içerikli şiir yazımını daha az tercih etmeleri, toplumda şiire ve şairlik mesleğine menfi bakış, şiirlerin tamamının günümüze kadar gelmemesi gibi sebepler sayılabilir. Yine nazma dökülen hadislerin de temel hadis kaynaklarından ziyade tarih, ahlâk ve edebiyat

(Beyrut: Müessesetu'l-Kütübî's-Sekâfiyye, 1988), 111, 112. Hadis münekkitleri haberin zayıf hatta münker olduğunu ifade etmişlerdir. Bk. Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali İbnu'l-Cevzi, *el-İlelû'l-mütenâhiye fi'l-ehâdisi'l-nâhiye*, nşr. Halil el-Meys (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1403), 2/889.

³⁵ Muhammed b. İshâk b. Abbâs el-Fâkihî, *Alhbaru Mekke fi kadimi'd-dehr ve hadişih*, thk. Abd-melik Abdullah Dehş (Beyrut: Dâru Hızır, 1414), 4/83.

³⁶ Hassân b. Sâbit, *Divân*; Velid Kassâb, *Divânü Abdillâh b. Revâha ve dirâse fi sîretihî ve şî rihi* (Riyad: Dâru'l-Ulûm, 1981); Sami Mekki 'Ani, *Ka'b b. Mâlik el-Enşâri* (Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1990), 75-116.

³⁷ Şemsüddin Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1989), 1/230-240; Velid Kassâb, *Divânü Abdillâh b. Revâha*, 92, 95.

türü eserlerde bulunduğu gözlenmektedir. Hadis eserlerinde geçen örneklerin ise daha çok zikri geçen hadisin sahîh olduğunu desteklemek üzere getirildiği söylenebilir.

1.2. Sahâbe Sonrası Hadis ile İktibâs Örnekleri:

Hicrî ikinci asırda tâbiîn ve tebe-i tâbiîn döneminde hadislerin tedvîn ve tasnîfi gerçekleşmiş, hicrî üçüncü asır ve sonrası dönemde *sahîh*, *sünen*, *müsned*, *mu'cem* türünde eserler kaleme alınmıştır. Hadis tarihinde bu gelişmeler yaşanırken Emevî ve Abbâsîler döneminde Arap edebiyatı yükselişini sürdürmüştür; kaside, methiye, mersiye, hiciv ve gazel türü şiir yazımı şairler arasında revaç bulmuştur. Özellikle Emevîler döneminde zühd ve tasavvuf hareketleri yaygınlaşmış, halk hatipleri diye bilinen kussâslar rağbet görmeye başlamıştır. Bu durum edebiyat ve şiire de yansımış, hikmet ve mev'iza konulu şiirler yazılmıştır. Abbâsîler döneminde kasideler kısalmış, diğer şiir türleri kıta düzeninde yazılmış, lafzî süslerin yoğunluk kazandığı ve edebî sanatın en güzel örneklerinin verildiği bed'î türü şiir yazımı yaygınlaşmıştır.³⁸

Sahâbe sonrası farklı meslek sahiplerinin iktibâs yaptığına dair örnekler görülmektedir. Yine hadis imlâ meclislerinde bulunan ve şairlik yönü ile tanınan muhaddisler, rivayet edilen hadisi lafzen veya manen şiirleri içinde iktibâs etmişlerdir. Daha sonraları iktibâsın bir edebî sanat şeklinde kullanımının yaygınlaştığı söylenebilir.

1.2.1. Farklı Meslek Erbabının Şiirlerinde Hadis ile İktibâs:

Hadis, fıkıh, kelâm, edebiyat, dil ve tasavvuf sahasında öne çıkan müellifler; eğitim, irşat, insanları hayra teşvik, İslâm edebini öğretmek, dini tebliğ etmek vb. maksatlarla hadisleri, bazen *lafzen* bazen de *manen*, şiir içinde iktibâs etmektedirler. Muhaddislerden İbn Şihâb ez-Zühri (öl. 124/742), Hz. Peygamber'den rivayet edilen “*اَلْتَمَسُوا الرِّزْقَ فِي حَبَايَا الْاَرْضِ*” “Rızkı yerin derinliklerinde arayın.”³⁹ hadisini *manen* şöyle iktibâs etmiştir:

³⁸ İsmail Durmuş, “Şiir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/150.

³⁹ Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, 2/440 (No. 1179).

تَتَّبِعْ خَبَايَا الْأَرْضِ وَاذْعُ مَلِكَهَا
لَعَلَّكَ يَوْمًا أَنْ تُجَابَ وَتُرْزَقَا
فِيؤْتِيكَ مَالًا وَاسِعًا ذَا مَتَانَةٍ
إِذَا مَا مِيَاهُ الْأَرْضِ غَارَتْ تَدْفَقَا

*Toprağa yönel, dua et sahibine ... Bir gün duan kabul edilir, rızıklandırılır,
Çok mal verilir metanet sahibine ... Derinlere inildikçe fışkırır sular.⁴⁰*

Fıkıhçılardan Ebû Hanîfe Numan b. Sabit (öl. 150/767) hicrî 96 senesinde babası ile hacca gitmiş, orada Hz. Peygamber'in ashâbından Abdullah b. Hâris b. Cez'i ez-Zübeydî (öl. 81-90/702-709) ile karşılaşmış ve ondan Hz. Peygamber'in “مَنْ تَفَقَّهُ فِي دِينِ اللَّهِ رَزَقَهُ اللَّهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ”, “Kim Allah'ın dininde derin görüş sahibi (fâkih) olmak üzere uğraşırsa Allah onu ummadığı yerden rızıklandırır ve onun sıkıntılarına kafi gelir.”⁴¹ hadisini duymuştur. Bunun üzerine Ebû Hanîfe bu hadisi şiirinde *manen* şu şekilde iktibâs etmiştir:

مَنْ طَلَبَ الْعِلْمَ لِلْمَعَادِ
فَأَرَزَقَ فَضْلًا مِنَ الرَّشَادِ
وَيَا لِحُسْرَانٍ مَنْ أَتَاهُ
لِنَيْلِ فَضْلٍ مِنَ الْعِبَادِ

*Ahiret için ilmi talep eden... Akl-ı selim bir üstünlük kazanır,
Hüsrandır sonu, ona yönelen... kullardan bir lütuf görmek için.⁴²*

Şairlik yönü ile tanınan Sâlih b. Abdilkuddûs b. Abdillâh el-Ezdî (öl. 167/783 [?]) “الْبَلَاءُ مُوَكَّلٌ بِالْمَنْطِقِ”, “Bela, söze bağlanmıştır.”⁴³ hadisini şiirinde *lafzen* şu şekilde iktibâs etmiştir:

⁴⁰ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, 29/350. Câhiliye döneminde beri bilinen mesel olduğu ve şiir halinde söylenegeldiğine dair yorumlar için bk. Şemseddin Muhammed es-Sehâvî, *el-Makâşidü'l-Hasene fi beyâni keşîrin mine'l-ehâdisi'l-müştehire 'ale'l-elsine*, thk. Abdullah Muhammed es-Siddîk (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002), 107.

⁴¹ Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit Hâtib el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l- Garbi'l-İslâmî, 2002), 4/50 (No. 1220). Irâkî, haberin zayıf olduğunu söylemektedir. Bk. Zeynuddîn el-İrâkî, *Tahrîcu ehâdisi'l-ihyâ* (Riyâdi Dâru'l-Asime, 1987), 1/33. İbnu'l-Cevzî'ye göre haberin aslı yoktur. Bk. İbnu'l-Cevzî, *el-İlelül-mütenâhiye*, 1/136.

⁴² Hâtib el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 4/51; 'Anî, *el-İslâm ve's-si'r*, 195.

⁴³ Kudâî, *Müsnedü's-şihâb*, 1/161 (No. 157); Beyhakî, haberin merfu varyantı dışında Abdullah İbn Mesûd'dan gelen mevkuf varyantına işaret eder. Bk. Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, 7/25, 26 (No. 4597, 4598). Aynı zamanda sözün Hz. Ebû Bekir'e ait olduğu haber verilmiştir. Mu'âfâ en-Nehrevânî, Ebû'l-Ferec b. Zekeriyâ b. Yahyâ, *el-Celisü's-şâlihü'l-kâfi ve'l-enisü'n-nâşihu's-şâfi*, nşr. M. Mürsi el-Hülî (Beyrut: b.y., 1981), 1/271. İbnu'l-Cevzî hadisin sahîh olmadığını söylemektedir. Bk. Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali İbnu'l-Cevzî, *Kitâbu'l-Mevzû'ât*, thk. Abdurrahman Muhammed Osman (Medine: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1966), 3/83. Sehâvî ise zayıf olduğu görüşündedir. Sehâvî, *el-Makâsîd*, 174.

إِنَّ الْبَلَاءَ مُوَكَّلٌ بِالْمَنْطِقِ

أَحْفَظُ لِسَانَكَ لَا تَقُولَ فُتْبَلَى

*Dilini konuşurken koru, imtihtandasın... Elbette bela, söze bağlanmıştır.*⁴⁴

Dilci yönü ile tanınan Halîl b. Ahmed (öl. 175/791), “أَرْضُ مَنْ الدُّنْيَا بِالْقُوَّةِ”، “Dünyada azık konusunda rahat ol. Zira ölümlü kimseye azık, zaten çoktur.”⁴⁵ haberini şiirinde *manen* şu şekilde iktibâs etmiştir:

مَا أَكْثَرَ الْقُوَّةَ لِمَنْ يَمُوتُ

يَكْفِي الْفَتَى خَلْقُ وَقُوتِ

*Gence bir lokma bir hurka yeter... Ölümlü kimse, çok azık ile neyler.*⁴⁶

Abbâsî dönemi zühdiyyât ve hikemiyyât türü şiirde zirveye ulaşılmıştır. Süfyân b. Sa’îd b. Mesrûk es-Sevrî (öl. 161/778), Abdullah b. el-Mübârek (öl. 181/797) ve el-Fudayl b. İyâz et-Temîmî (öl. 187/803) bu dönemde şiir inşa eden zâhitler arasında sayılabilir.⁴⁷ Muhaddis ve aynı zamanda zühhd sahibi Abdullah b. el-Mübârek (öl. 181/797), “الْقَنَاعَةُ”، “Kanaat, tükenmez bir hazinedir.”⁴⁸ hadisini şiiri içinde *lafzen* şöyle iktibâs etmiştir:

وَلَنْ تَرَى قَنَعًا مَا عَاشَ مُفْتَقِرًا

مَا ذَاقَ طَعْمَ الْغِنَى مَنْ لَا قُنُوعَ لَهُ

مَا ضَاعَ عُرْفٌ وَإِنْ أَوَّلَيْتَهُ حَجَرًا

وَالْعُرْفُ مَنْ يَأْتِيهِ يَحْمَدُ عَوَاقِبُهُ

Kanaati bilmeyen, zenginlik azığını tadamaz... Kanaatkarı -yaşadığı sürece- fakir görmezsin.

Örf, kendine gelen sıkıntılara şükretmektir... Taş ile kovalasan da örf kaybolmaz.⁴⁹

Abdullah b. el-Mübârek “كَمْ مِنْ أَشْعَثَ أَغْبَرِ ذِي طِمْرَيْنِ لَا يُؤْبَهُ لَهُ لَوْ أَقْسَمَ عَلَى اللَّهِ لِأَبْرَةٍ”، “Nice saç, başı dağınık ve insanlar tarafından önemsen-

⁴⁴ ‘Anî, *el-İslâm ve’ş-şîr*, 196.

⁴⁵ Şehredâr b. Şîrûye b. Şehredâr ed-Deylemî, *Firdevsü’l-ahbâr bi-me’sûri’l-htâb*, nşr. Sa’îd b. Besyûnî Zağlûl (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1986), 5/284.

⁴⁶ Sehâvî, *el-Makâsîd*, 71.

⁴⁷ Buna dair örnekler için bk. el-Hasan b. al-Hüseyn al-Hemezanî, *el-Fevâ’id ve’l-ahbâr ve’l-hikâyât* (Beyrut: Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, 2001), 124-155.

⁴⁸ Teberânî, Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb, *el-Mu’cemü’l-evsaf*, thk. Târık b. İvazullah, Abdulmuhsin b. İbrâhîm el-Hüseynî (Kâhire: Dâru’l-Harameyn, 1994), 7/84 (No. 6922); Sehâvî, *el-Makâsîd*, 356.

⁴⁹ Ahmed b. Abdillâh b. İshâk Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü’l-evliyâ ve tabakâtü’l-aşfiyâ* (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1409), 7/220; Sehâvî, *el-Makâsîd*, 357.

meyen kişi vardır ki eğer Allah adıyla yemin etseler, Allah yeminlerini yerine getirir. İşte el-Berâ b. Mâlik o kimselerdendir.”⁵⁰ hadisi ile “وَمَارُقٌ وَمَصْفُوفَةٌ وَزَرَائِي مَبْثُوثَةٌ”, “*Yan yana dizilmiş minderler ve serilmiş yaygılar vardır.*”⁵¹ ayetini *tenâsüb* yolu ile şu şekilde iktibâs etmiştir:

أَلَا رَبُّ ذِي طَمَرَيْنِ فِي مَنْزِلِ غَدَا
زَرَائِيهِ مَبْثُوثَةٌ وَمَارُقُهُ
قَدْ اطَّرَدَتْ أَنْهَارُهُ حَوْلَ قَصْرِه
وَأَشْرَقَ وَالتَفَّتْ عَلَيْهِ حَدَائِقُهُ

Nice eski elbise giyen vardır ki onların yarın menzilleri... Yan yana dizilmiş yastıklar ve serilmiş yaygılardır.

*Köşklerinin etrafını aydınlık sarmış... Bahçeler de onların etrafını kuşatmıştır.*⁵²

Fıkḥî mezhep imamlarından Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî (öl. 204/820) “... عَفُوا تَعَفُّ نِسَاؤُكُمْ وَبَرُّوا آبَاءَكُمْ تَبَرُّكُمْ أَبْنَاؤُكُمْ”, “İffetli olun ki eşleriniz de aile birliğine sadık kalsınlar. Ebeveyninize güzel muamele edin ki evlatlarınız da size iyilik yapsınlar...”⁵³ hadisini şiir içinde *lafzen fakat nâkıs* olarak şu şekilde iktibâs etmiştir:

عَفُوا تَعَفُّ نِسَاؤُكُمْ فِي الْمَحْرَمِ
وَتَجَنَّبُوا مَا لَا يَلِيقُ بِمُسْلِمٍ

*İffetli olun ki mahreminizdeki eşleriniz de iffetli olsun... Uzak durun Müslümana yakışmayan şeyden.*⁵⁴

Dil âlimi Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ' (öl. 207/822) hastalandığında kendisini ziyarete gelen ve gereksiz soruları ile sözü fazlaca uzatan kimseye şu beyit ile seslenir:

حَقُّ الْعِيَادَةِ يَوْمٌ بَيْنَ يَوْمَيْنِ
وَجَلْسَةٌ مِنْ لَحْظِ الطَّرْفِ بِالْعَيْنِ
لَا تُبْرَمَنَّ مَرِيضًا فِي مَسَائِلِهِ
يَكْفِيكَ مِنْ ذَاكَ تَسْأَلُ مَا بِحَرْفَيْنِ

*Hasta ziyareti hakkı; iki gün arasında bir gün... Göz açık kapama kadar bir oturuştur, Sıkıntılar içindeki hastanın canını sıkma... İstedğini iki harf ile sormak yeter sana.*⁵⁵

⁵⁰ Tirmizî, “Menâkıb”, 128 (No. 3854).

⁵¹ el-Gâsiye 88/15-16.

⁵² Abdullah b. Muhammed İbn Ebü'd-Dünyâ, *et-Tevâzu' ve'l-İhumûl* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1989), 24.

⁵³ Taberânî, *Mu'cemü'l-evsaf*, 1/299 (No. 1002), 6/241 (No. 6295); Hâkim, *Müsedrek*, 4/171. Hadisin farklı tariklerine yer veren İbnu'l-Cevzî bu tariklerden bir kısmı hakkında sahîh değil derken bir kısmı hakkında sessiz kalmıştır. Bk. İbnu'l-Cevzî, *Kütâbu'l-Mevzû'ât*, 3/85.

⁵⁴ 'Anî, *el-İslâm ve's-Şi'r*, 196.

⁵⁵ Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, 11/433 (No. 8790).

İktibâs edilen şiir “أَفْضَلُ الْعِبَادَةِ سُرْعَةُ الْقِيَامِ”, “Hasta ziyaretinin makbulü, hızlı kalkılanıdır.”,⁵⁶ “كَانَ لَا يَعُودُ مَرِيضًا إِلَّا بَعْدَ ثَلَاثٍ”, “Hasta ziyareti ancak üç günden sonradır.”⁵⁷ ve “أَعْظَمُ الْعِبَادَةِ أَجْرًا أَخْفَاهَا”, “Hasta ziyaretinin ecir en yüksek olanı, hafif olanıdır.”⁵⁸ hadislerinden alınmıştır.

1.2.2. Hadis İmlâ Meclislerinde Hadis ile İktibâs:

Hicrî ikinci asırda hem şiir hem de hadis rivayeti ile uğraşan şairlere rastlanabilmektedir. Özellikle hadis meclislerinde hazır bulunan şairler, dinledikleri hadisleri beyitleri arasında iktibâs etmişlerdir. Yûnus b. Habîb en-Nahvî (öl. 182/798) kendisini ziyarete gelen Nadr b. Şumeyl el-Mâzenî (öl. 203/819) ve arkadaşlarından “زُرْ عَيًّا تَزِدُّ حُبًّا”, “Ziyareti seyrek yap ki sevgi artsın.”⁵⁹ hadisini dinlemiş ve onların isteği üzerine hadisi *manen* şöyle iktibâs etmiştir:

قَ يَرَاكَ كَالثَّوْبِ اسْتَجَدَّ

أَغِيبْ زِيَارَتَكَ الصَّدِي

أَلَا يَزَالُ يَرَاكَ عِنْدَهُ

إِنَّ الصَّدِيقَ يُمِلُّهُ

Ey dost! Ziyaretini seyrek yap ki... Seni yeni elbise gibi görsün,

*Elbette dost sıkılır... Devamlı yanında seni görürse.*⁶⁰

Ebû Nüvâs el-Hasen b. Hânî' (öl. 198/813 [?]), hem hocalarından hadis dinlemekte hem de hadis imlâ meclislerinde bulunduğu esnada ara ara dinlediği hadisleri, okuduğu şiirler içinde iktibâs etmektedir. Yine bir gün o, Rûh b. el-Kâsım'ın (öl. ?) hadis imlâ meclisinde bulunurken Hz. Peygamber'in “الْأَرْوَاحُ جُنُودٌ مُجَنَّدَةٌ فَمَا تَعَارَفَ مِنْهَا اتَّخَلَفَ وَمَا تَنَافَرَ مِنْهَا اخْتَلَفَ” “Ruhlar bir arada buluşturulan topluluklar gibidir. Birbirleriyle uyuşanlar ülfet ederler, uyuşamayanlar da kaynaşamazlar.”⁶¹ hadisini dinler. Mecliste bulunan Yezîd b. Zerî'ye: “Ben eğer bu hadisi şiir şekline dö-

⁵⁶ Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, 11/431 (No. 8785).

⁵⁷ Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, 11/429 (No. 8781).

⁵⁸ Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, 11/430 (No. 8783).

⁵⁹ Hâkim, *el-Müstedrek*, 3/347; Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, 10/568 (8008).

⁶⁰ Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, 10/568 (8008); Hüseyin b. Muhammed er-Râgıb el-İsfahânî, *Muhâzarâtü'l-üdeba' ve muhâverâtü's-şu'arâ' ve'l-bülegâ'* (Beyrut: Dâru Mektebetü'l-Hayât, 1961), 3/38.

⁶¹ Ebü'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmi'u's-şâhîh*, nşr. Sâlih b. Abdulaziz (Riyad: Dâru's-Selâm, 2000), “Birr”, 160; Buhârî, “Enbiyâ”, 2 (No. 3336).

nüştüremez isem benimle arkadaşlığını kes.” der. Bunun üzerine Yezîd: “Eğer dediğin gibi isen gel ve bana onu oku.” diye karşılık verir. Bunun üzerine Ebû Nüvâs, hadisi şiirinde *manen* şöyle iktibâs eder:

إِنَّ الْقُلُوبَ لِأَجْنَادٍ مُّجَنَّدَةٍ لِلَّهِ فِي الْأَرْضِ بِالْأَهْوَاءِ تَخْتَلِفُ
فَمَا تَعَارَفَ مِنْهَا فَهِيَ مُؤْتَلَفٌ وَمَا تَنَافَرَ مِنْهَا فَهِيَ مُخْتَلَفٌ

*Kalpler, Allah için bir araya getirilen topluluklardır... Yeryüzünde farklı arzularla, Birbiriyle kaynaşamaz uyuşamayanlar... Birbirleriyle kaynaşır uyuşanlar.*⁶²

Bağdat kadısı ve dilci Ebû Bekir Muhammed b. el-Abbâs (öl. 291/916), Ahmed b. Hanbel'in oğlu Abdullah (öl. 290/903) yanından çıktığı sırada Ahmed b. Yahyâ (öl. 291/904) ona Abdullah'ın neyi rivayet ettiğini sorar. O da “لَا تَقَاطَعُوا، وَلَا تَدَابَرُوا، وَلَا تَبَاغَضُوا، وَلَا تَحَاسَدُوا، وَكُونُوا عِبَادَ اللَّهِ إِخْوَانًا،” “Birbirinize karşı düşmanlık ve kin beslemeyin, haset etmeyin, sırtınızı dönmeyin. Ey Allah'ın kulları! Kardeşler olun! Müslümanın, üç günden fazla kardeşi ile küs durması helâl değildir.”⁶³ hadisini naklettiğini haber verir. Bunun üzerine Ahmed b. Yahyâ bu hadisi kendisine yazmasını ister, o da yazar. Arkasından Ahmed b. Yahyâ hadisi bir şiir içinde *sened* ve *metin* ile şöyle imlâ eder:

فَلَا تَهْجُرْنِي يَا ثُبَاتٌ وَأُحْسِنِي وَخَافِي مَلِيكَ النَّاسِ ذَا الْمَنِّ وَالْيُسْرِ
فَقَدْ جَاءَ قَوْلٌ عَنْ رِجَالٍ أَتَوْا بِهِ وَجَاءَ بِهِ سُفْيَانٌ حَقًّا عَنِ الزُّهْرِيِّ
وَأَخْبَرَنِي أَيْضًا بِهِ غَيْرٌ وَاحِدٍ رَوَاهُ بِإِسْنَادٍ عَنِ الْحَسَنِ الْبَصْرِيِّ
إِذَا هَجَرَ الْإِنْسَانُ فَوْقَ ثَلَاثَةٍ أَخَاهُ تَوَلَّى اللَّهُ عَنْهُ إِلَى الْحَشْرِ
فَيَهْلِكُ إِلَّا أَنْ يُرَاجَعَ مَا مَضَى وَيَجْرِي عَلَى الْأَمْرِ الَّذِي لَمْ يَزَلْ يَجْرِي
فَيَا عَادِلِي فِي الْحُبِّ لَمْ تَدْرِ مَا الْهَوَى وَلَمْ تَدْرِ إِذْ لَمْ تَدْرِ أَنَّكَ لَا تَدْرِي

Ey Sebbât, küsme bana, iyi davran... İyilik ve kolaylık sahibi insanların melikinden kork İnsanların rivayet ettiği bir söz de geldi... Süfyan hak ile ez-Zühri'den nakletmiştir Başkası aynı şekilde bana haber verdi... Onu, Hasan el-Basri isnadıyla rivayet etti

⁶² Sehâvî, *el-Makâsîd*, 70-73; Mu'âfâ, *el-Celisü's-şâlih*, 1/503.

⁶³ Buhârî, “Edeb”, 57 (No. 6064, 6065).

*İnsan üç günden fazla küs durursa kardeşine... Allah ondan yüz çevirir haşre kadar
Nihayet helak olur, dönmediği müddetçe... ve devam ettiği hal üzere yürüdükçe
Ey sevgili dostum! Hevayı bilemedin... Bilemedin, çünkü sen bilmediğini de bilemedin.*⁶⁴

1.2.3. Edebî Bir Söz Sanatı Olarak İktibâs:

İktibâsın caiz olup olmadığı tartışmalarına ilaveten iktibâsın edebî bir söz sanatı şeklinde kabul edilmesi ve yaygın halde kullanılmasının epey zaman aldığı söylenebilir. Fakat bunun yanında erken dönemden itibaren şairler tarafından iktibâsın bilindiği ve uygulandığı görülmektedir. Emevî dönemi şairlerinden Hudbe b. el-Haşrem el-'Uzrî (öl. 50/670) “أَحِبَّ حَبِيبَكَ” “Sevdiğini dengeli sev, gün gelir düşmanın olur, kızdığını dengeli kız, gün gelir dostun olur.”⁶⁵ hadisini *manen ve tam* olarak şu şekilde iktibâs etmiştir:

أَحِبَّ إِذَا أَحْبَبْتَ حُبًّا مُقَارِبًا فَإِنَّكَ لَا تَدْرِي مَتَى أَنْتَ نَازِعٌ
وَأَبْغِضْ إِذَا أَبْغَضْتَ بُغْضًا مُقَارِبًا فَإِنَّكَ لَا تَدْرِي مَتَى أَنْتَ رَاجِعٌ

Sevdiğinde dengeli sev... Zira ne zaman nızalaşacağım bilemezsin;

*Buğz ettiğinde de dengeli buğz et... Zira ne zaman rücu edeceğini bilemezsin.*⁶⁶

Klasik dönem Arap şairlerinden Seyyid İsmâîl b. Muhammed el-Himyerî (öl. 173/789) bir keresinde Hz. Hasan ve Hüseyin'i, Hz. Peygamber'in omuzunda gören Hz. Ömer'in “Binitiniz ne güzel!” diye iltifat ettiğini, Hz. Peygamber'in de “Asıl süvariler ne kadar güzel!” diye cevap verdiğini rivayeti nakleden bir muhaddis duyar. Bunun üzerine o, şiirinde hadisi *lafzen ve tam* olarak şu şekilde iktibâs eder:

أَتَى حَسَنًا وَالْحُسَيْنَ النَّبِيَّ وَقَدْ جَلَسَا حَجْرَةً يَلْعَبَانِ
فَقَدَّاهُمَا ثُمَّ حَيَّاهُمَا وَكَانَا لَدَيْهِ بِذَاكَ الْمَكَانِ
رَاحًا وَتَحْتَهُمَا عَاتِقَاهُ فَنِعْمَ الْمَطِيَّةُ وَالرَّاكِبَانِ

⁶⁴ Süyûtî, *el-İzdihâr*, 9.

⁶⁵ Tirmizî, “Birr”, 60 (No. 1997).

⁶⁶ Ebû Ubeyd Abdullah b. Abdilazîz el-Bekrî. *Faşlü'l-mağâl fî şerhi Kitâbi'l-Emsâl*, thk. İhsan Abbâs (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1971), 265.

*Hasan ve Hüseyin'e geldi Nebi... Bir köşede oturmuş oynuyorlarken
Yaklaştı onlara ve selam verdi... Şol mekanda yanında oluverdiler,
Omuzlarına almış halde uğrayıverdi... Süvariler ne güzel, binitleri de.⁶⁷*

Abbâsî dönemi şairlerinden Ebû Nüvâs, Hz. Peygamber'den bir hadisi hem senedi hem de metni ile şu şekilde ictibâs etmiştir:

وَعَامِرٌ يَخْبِرُ عَنْ جَابِرٍ	حَدَّثَنَا جَابِرٌ عَنْ عَامِرٍ
قَدْ قَالَ لِلْبَّادِي وَلِلْحَاضِرِ	أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ فِي مَجْلِسٍ
كُلَّ صَبِيحٍ حَسَنٍ نَاضِرٍ	إِذَا أَرَدْتُمْ حَاجَةً فَاسْأَلُوا

*Bize Câbir rivayet etti Âmir'den... Âmir haber verir Câbir'den
Allah Resûlü (s.a.v.) bir mecliste şöyle demişti... şehirli ve bedevilere:
“İsteyin ihtiyacı, eğer isterseniz... Her güzel parlak yüzlünden.”⁶⁸*

Şiirin dizeleri arasında hadisin metni yanında senedine de yer verilebilmektedir. Zikri geçen hadise bu sened ile ulaşılamamıştır. Haber farklı sahâbilerden nakledilmiştir. Kaynaklarda Câbir b. Abdullah'tan gelen haberin metni “أَطْلُبُوا الْخَيْرَ عِنْدَ حَسَّانِ الْوُجُوهِ”, “Hayrı, güzel yüzlülerin yanında arayınız.”⁶⁹ şeklindedir.

Abbâsî devri şairlerinden Ebû'l-Atâhiyye diye bilenen İsmâîl b. el-Kâsım b. Süveyd (öl. 210/825 [?]) “كَرَّمَ الْمَرْءُ تَقْوَاهُ وَمُرُوءَتُهُ عَقْلَهُ وَحَسْبُهُ خُلُقُهُ” “Kişinin keremi, takvasıdır. Mertliği, aklıdır. Asilliği ahlâkıdır.”⁷⁰ hadisini şiirin de lafzen ve tam olarak şöyle ictibâs etmiştir:

مَحْضُ الْيَقِينِ وَدِينُهُ حَسْبُهُ	كَرَّمَ الْفَتَى التَّقْوَى وَقُوَّتُهُ
حَوَاءَ فِيهَا وَاحِدٌ نَسَبُهُ	وَالْأَرْضُ طَيِّبَةٌ وَكُلُّ بَنِي

*Takvadır gencin keremi... mertliğidir, tam kanaati, asilliğidir dindarlığı;
Toprak temizdir. Havvâ'nın her çocuğu... neseb yönü ile tektir orada.⁷¹*

Arap şiirinde hadisler bazen metni bazen de hem metni hem de se-

⁶⁷ Süyûtî, *el-İzdiâr*, 39.

⁶⁸ Süyûtî, *el-İzdiâr*, 28.

⁶⁹ Taberânî, *Mu'cemül-evsaf*, 6/176 (No. 6117).

⁷⁰ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb Arnâvût (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2001), 2/365 (No. 8739).

⁷¹ Süyûtî, *el-İzdiâr*, 43.

nedi ile dizeler arasında yer bulabilmektedir. Endülüslü edip Ebû Ca'fer el-İlbîrî (öl. 312/925) Hz. Peygamber'in “إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ” “Ameller niyetlere göredir.”⁷² hadisini, sahâbe ravisini de anarak, *lafzen* ve *nâkis* olarak şöyle iktibâs etmiştir:

عَمَلٌ إِنْ لَمْ يُؤَافِقْ نِيَّةً فَهُوَ غَرَسٌ لَا يَرَى مِنْهُ ثَمَرٌ
إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ قَدْ نَصَّهُ عَنْ سَيِّدِ الْخَلْقِ عُمَرُ

Niyete uymayan amel... Meyvesiz ağaç gibidir;

“Ameller niyetlere göredir”... Nakletti onu yaratılmışların Efendisinden, Hz. Ömer.⁷³

Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Büstî (öl. 354/965), şairlik yönü ile tanınan Muhammed b. el-Hüseyn'in (öl. ?), hadis kaynaklarında muhtelif sened ve metin ile geçen “لَا يَجُلُ لِمُسْلِمٍ أَنْ يَهْجَرَ أَخَاهُ فَوْقَ ثَلَاثِ” “Müslümanın üç günden fazla kardeşiyle dargın durması helal değildir.”⁷⁴ hadisini hem *sened* hem de *metin* olarak şöyle nazma döktüğünü haber vermektedir:

يَا سَيِّدِي عِنْدَكَ لِي مَظْلَمَةٌ فَاسْتَفْتِ فِيهَا إِنْ أَبِي خَيِّمَةً
فَإِنَّهُ يَرُوي عَنْ جَدِّهِ وَجَدُّهُ يَرُوي عَنْ عِكْرِمَةَ
عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ عَنِ الْمُصْطَفَى الْمُجْتَبَى الْمُبْعُوثِ بِالْمَرْحَمَةِ
إِنْ انْقَطَعَ الْخَلِيلُ عَنْ فَوْقَ ثَلَاثِ رَبَّنَا حَرَامٌ

Ey Dostum! Sende, bir hak vardır benden... Damış onu İbn Ebî Hayseme'den

Zira o, rivayet etti dedesinden Dedesi de İkrime'den

O, İbn Abbâs ve o da Mustafa'dan (s.a.v.) ... Müctebâ'dan, Merhamet Elçisinden

“Dost, küserse dostuna... fazla üç günden, haramdır Rabbimizden.”⁷⁵

Şairlik yönü ile temayüz eden bazı muhaddisler, hadis nakil yollarını kullanarak hem sened hem de metni ile hadisleri beyitleri arasında

⁷² Müslim, “İmâre”, 155; Buhârî, “Bedü'l-vahy”, 1 (No. 1).

⁷³ Muhammed b. Muhammed et-Tilimsânî el-Makkarî, *Nefhu't-ţib min guşni'l-Endelüsi'r-raşib*, thk. İhsan Abbâs (Beyrut: Dâru Sâdır, 1968), 2/675.

⁷⁴ Buhârî, “Edeb”, 57 (No. 6064, 6065), 62 (No. 6073).

⁷⁵ Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Büstî. *Ravzatü'l-'uḳalâ' ve nüzhētü'l-fuḳalâ'*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd. İbn Hibbân el-Büstî (Beyrut: Dâru'l-Mektebetü'l-İlmiyye, 1974), 207; Şehâvî, *Maḳāşid*, 550. Hadis, şiirde geçen senedi ile kaynaklarda bulunamamıştır.

iktibâs etmişlerdir. Hadis rivayet yolları arasında şiir, bilinen ve uygulan bir hadis rivayet yöntemi olmadığı için çalışmada şiir ile hadis rivayeti konusu zikri geçen örneklerle sınırlı kalmıştır.

2. İKTİBÂS YAPILAN HADİSİN SİHHAT DEĞERİ

İktibâs yapılarak şiirde kullanılan hadislerin hepsi sihhat yönünden aynı değildir. Şairler bazen sahîh bazen zayıf bazen de uydurma hadislerle beyitleri arasında yer vermişlerdir. Şiir her ne kadar vezinli ve kafiyeli söz söylemek gayesi ile yazılan bir edebî eser olsa da içinde barındırdığı mesajın da doğru olması gerekir. Özellikle sahîh hadisler yanında zayıf ve uydurma hadislerin şiirde kullanılması muhaddisleri harekete geçirmiştir. Edebiyatçılar şiirlerin sanat yönünü ortaya koyarken muhaddisler de beyitlerin içinde iktibâs edilen hadislerin durumlarını hadis usûlü kriterlerine göre ortaya koymaya çalışmışlardır.⁷⁶

Memlûklü dönemi toplum hayatında şiir, bir kazanç kapısı olmaktan ziyade, toplumun tüm kesimlerinin uğraştığı bir edebiyat alanına dönüşmüştür.⁷⁷ Hatta şiir dili, ilim ehli ile halk arasında gerçekleşen bazı yazışmalara kadar uzanmıştır.⁷⁸ Müştehir hadis sahasındaki eserlerde yine halkın arasında dolaşan hadislerin veya kelâm-ı kibâr türü sözlerin bazen metin bazen mana şeklinde şiirlerde iktibâs edildiği görülmektedir. Bu konuda en fazla örnek sunan müellif Şemseddin Muhammed Sehâvî'dir (öl. 902/1496). O, *el-Makâşidü'l-ḥasene fî beyâni keşîrin mine'l-eḥâdîsî'l-müştehire 'ale'l-elsine* adlı eserinde şiir içinde iktibâs edilen haberlerden bir kısmının hadis usûlü kriterlerine göre *sahîh* bir kısmının ise *mevzû* olduğunu söylemektedir.⁷⁹ Aslında şairler; hadis ile iktibâsta bulunurken, bunların hadis olduğunu ifade etmemişlerdir. Buna rağmen muhaddisler; şiirler arasında iktibâs edildiği düşünülen haberin sihhat durumu hakkında, görüş beyan etmekten geri durmamışlardır.

⁷⁶ Buna dair bk. Osman Aydın, "Hadis Usûlü İstilahlarının Tanımlanmasında Şiirle İstiḥādın Etkisi; "Râmhürmüzi Örneği", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 49 (2020), 467-496.

⁷⁷ Durmuş, "Şiir", 39/150.

⁷⁸ Süyûtî, kendisine şiirle soru soran kimselere yine şiirle cevap vermektedir. Buna dair örnekler için bk. Süyûtî, *Hâvî*, 1/373, 374, 376, 377, 378, 380, 381, 384.

⁷⁹ Sehâvî, *el-Makâsid*, 549-550.

Böylece muhaddisler –edebiyatçılardan farklı olarak– verilen mesajın muhtevası ve sıhhati ile daha fazla ilgilenmişlerdir.

2.1. Sahîh Hadis ile İktibâs

Müştehir hadis sahasında eser veren müelliflerden Sehâvî, hadis usulü kriterlerine göre *sahîh* görülen “لَهُ أَرْحَمُ بِعِبَادِهِ مِنْ هَذِهِ بَوْلِدَهَا” “Allah kuluna annesinden daha merhametlidir.”⁸⁰ hadisinin iktibâs edildiği şiiri şu şekilde örnek gösterir:

لَمْ لَا نَرْجِي الْعَفْوَ مِنْ رَبِّنَا أَمْ كَيْفَ لَا نَطْمَعُ فِي حِلْمِهِ
وَفِي الصَّحِيحَيْنِ أَتَى أَنَّهُ بَعِيدَهُ أَرْحَمُ مِنْ أُمِّهِ

Niçin ümit keselim Rabbimizin affından?... veya nasıl ummayalım hilmini?

*Sahihayn'da geldi ki: Şüphesiz O... kuluna annesinden daha merhametli.*⁸¹

Hem hadis ilmi hem de edebiyat ile uğraşan bazı müellifler şiirlerde hadisin sıhhat yönüne de işaret etme ihtiyacı duymuşlardır. Ebû Ca'fer el-İlbîrî, Hz. Peygamber'in: “الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ النَّاسُ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ، وَالْمُؤْمِنُ مَنْ أَمِنَهُ النَّاسُ عَلَى دِمَائِهِمْ وَأَمْوَالِهِمْ” “Müslüman, diğer Müslümanların elinden ve dilinden kendisini güvende hissettiği kimsedir. Mümin de insanların canları ve mallarının güvende olduğu kişidir.” hadisini şu şekilde şiirinde iktibâs eder.

مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ كُلُّهُمْ وَأَمِنُوا مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ
فَذَلِكَ الْمُسْلِمُ الْحَقِيقُ بِذَا جَاءَ حَدِيثٌ لَا شَكَّ فِي سَنَدِهِ

Bütün Müslümanların güvende olduğu... dilinden ve elinden emin olduğu kimse;

*İşte o hakiki Müslümandır... Hadis senedinde, hiçbir şüphe olmadan gelmiştir.*⁸²

2.2. Zayıf Hadis ile İktibâs

Hadis ilminde hafız lakabı ile bilinen İbn Hacer el-Askalânî'ye (öl. 852/1449) şiir üslubunda “شَرَارَتُكُمْ عَزَابُكُمْ وَأَرْزَدُلُ مَوْتَاكُمْ عَزَابُكُمْ” “Şerlileriniz bekarlarınızdır. Ölülerinizin en kötüsü de yine bekar ölenlerinizdir.”⁸³ hadi-

⁸⁰ Buhârî, “Edeb”, 18 (No. 5999); Müslim, “Tevbe”, 22.

⁸¹ Sehâvî, *el-Maḥāsîd*, 550.

⁸² Makkarî, *Nefḥu'l-İtib*, 2/684.

⁸³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/163 (No. 21488).

sinin sıhhat durumu sorulmuş, o da sorulan soruyu aynı edebî üslupla şöyle cevaplandırmıştır:

أَرَادَ الْأَمْوَاتِ عَزَابَكُمْ	شَرَّارَكُمْ عَزَابُكُمْ يَا رِجَال
أَخْرَجَهُ أَحْمَدُ وَالْمَوْصِلِي	وَالطَّبْرَانِي الثَّقَاتِ الرِّجَال
مِنْ طُرُقٍ فِيهَا اضْطِرَاب	وَلَا تَخْلُو مِنْ الضَّعْفِ عَلَى كُلِّ حَال

Ölülerin en kötüsü bekar ölenlerinizdir... Ey kişi! Şerhleriniz de bekarlarınızdır.

Tahrir etti onu Ahmed, Mevsilî... ve Taberânî sîkâ râvilerden

*Tariklerin de vardır ıstırab... kurtulamaz her halükarda zayıflıktan.*⁸⁴

Câhiliye döneminden beri söylenen “زُرْ عِبًّا تَزِدُّ حُبًّا”, “Ziyareti seyrek yap ki, sevgi artsın.” sözü daha sonraları Hz. Peygamber tarafından da kullanıldığı rivayet edilmiştir.⁸⁵ Fakat hadis, münekkitlerce zayıf görülmüştür.⁸⁶ Basralı dil âlimi Yûnus b. Habîb ed-Dabbî (öl. 182/798) bu haberi beyitleri arasında şöyle iktibâs etmiştir:

أَغْبَبَ زِيَارَتَكَ الصَّدِيقِ	قَى يَرَاكَ كَالثُّوْبِ اسْتَجَدَّهُ
إِنَّ الصَّدِيقَ يُمِلُّهُ	أَنْ لَا يَزَالَ يَرَاكَ عِنْدَهُ

Dost ziyaretini seyrek yap ki... Görsün seni yeni elbise gibi

*Sıkar elbette dostu... Hep yanında görmek seni.*⁸⁷

2.3. Mevzû Haberler ile İktibâs

Sehâvî, hadis usûlü kriterlerine göre *mevzû* türü bazı haberlerin şiir formatında halkın arasında dolaştığını belirtir. Buna dair o, İmam Şâfiî'ye dayandırılarak Hz. Peygamber'den nakledildiği iddia edilen şu mısraları örnek gösterir:

⁸⁴ Şemsüddîn Muhammed b. Abdîrrahman es-Sehâvî, *el-Cevâhir ve'd-dürrer fî tercemeti Şeyhi'l-İslâm İbn Hacer* (Lübnan: Dâru İbn Hazm, 1999), 2/870.

⁸⁵ Hâkim, *el-Müstedrek*, 3/347; Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, 10/568 (No. 8008).

⁸⁶ İbn Âdiyy, *Kâmil*, 4/103; Sehâvî, *el-Mağâsîd*, 271-272.

⁸⁷ Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, 10/568 (No. 8008).

تَجَاوَزَ عَنْ مَسَاوِيهِ الْكَثِيرَةِ

إِذَا اعْتَدَرَ الْمُسِيءُ إِلَيْكَ يَوْمًا

مُسْنَدًا عَنِ الْخَبِيرِ الْمُغِيرَةِ

لَأَنَّ الشَّافِعِيَّ رَوَى حَدِيثًا

بُعْذَرٍ وَاحِدٍ أَلْفِي كَبِيرَةٍ

عَنِ الْمُخْتَارِ أَنَّ اللَّهَ يَمْحُو

Sana kötülük yapan özür dileyerek gelirse bir gün... Gel görmezden kötülüklerini,

Zira İmâm Şâfiî rivayet etti bir hadisi... isnad ederek Muğîra'yı,

Resûl (s.a.v.) şöyle buyurdu: Muhakkak Allah mahveder... bir özürle bin günahı.⁸⁸

Sehâvî, *mevzû* habere dair verdiği diğer örnekte hocası İbn Hacer'in söylediği iddia edilen şu şiire değinir:

تَبْدُو وَفِيمَا يَلِيهِ تَذَهَّبُ الْبَرَكَةُ

فِي قَصِّ ظَفَرِكَ يَوْمَ السَّبْتِ

وَأِنْ يَكُنْ فِي الثَّلَاثَا فَاحْذَرِ الْهَلَكَةَ

وَعَالِمٌ فَاضِلٌ يَبْدُو يَتْلُوهُمَا

وَفِي الْخَمِيسِ الْغِنَى يَأْتِي لِمَنْ سَلَكَهَ

وَيُورَثُ السُّوءُ فِي الْأَخْلَاقِ رَابِعُهَا

عَنْ النَّبِيِّ رُوَيْنَا فَاقْتَنِي نُسْكَهَ

وَالْعِلْمُ وَالرِّزْقُ زَيْدَا فِي عَرُوبَتِهَا

Cumartesi tırnak kesmede, hastalık... ortaya çıkar. Arkasından gelende bereket gider,

Âlim, fâzıl arkalarından gelen günde ortaya çıkar... Salıda helak olmaktan sakın,

Çarşambadan miras kalan kötü ahlaktır... Zenginlik isteyen için perşembededir,

Cumada ilim, rızık ziyadedir... İzinden gidin diye rivayet ettik Nebî'den.⁸⁹

Sehâvî müsteher hadise dair kaleme aldığı söz konusu eserinde; bazen sahîh, bazen zayıf, bazen de mevzû haberlerin halkın arasında şiir yolu ile şöhret bulduğuna dair örnekler vermiştir. Böylece o, bir muhaddis duyarlılığı ile şiirde iktibâs edilen haberin –her ne kadar hadis diye belirtilmesi de– hadis kriterlerine göre sahîh olup olmadığını araştırmıştır. Sehâvî'nin bunu yapmadaki gayesi; her meslekten ilim erbabı ve avâmın arasında dolaşan menşei itibarıyla Hz. Peygamber'e ait olan veya ona ait olduğu sanılan bazı hadislerle/haberlere dikkat çekmektir. Yoksa herhangi bir kesim hakkında müsbet ya da menfi yargıda bulunmak değildir.

⁸⁸ Sehâvî, *el-Mağâsîd*, 461.

⁸⁹ Sehâvî, *el-Mağâsîd*, 425, 426.

SONUÇ

Müslümanlar arasında ilk dönemlerinden beri ayet ve hadis metinlerinin şiirde kullanımı bilinen bir uygulamadır. Sohbet kültürü ile yetişen sahâbe nesli Kur'ân-ı Kerîm'i öğrenmeyi, İslâm Peygamberinin sözlerini ezberlemeyi, kaydetmeyi, öğretmeyi ve değişik vasıtalarla yaygınlaştırmayı kendileri için kutsal bir vazife bilmişlerdir. Hz. Peygamber döneminde başlayan şiirde ayet ve hadis kullanımı zamanla dil ve edebiyat sahasına da kaymış, edebî bir söz söyleme sanatına dönüşmüştür. Sözlerini Kur'ân ve hadis ile güçlendirmeyi düşünen pek çok şair, hikmet ehli, edebiyatçı ve ilim erbabı iktibâs yolunu kullanmayı tercih etmiştir.

Hz. Peygamber'in sözlerini dinleme, kaydetme ve rivayet etmede ilk nesil olan sahâbe içerisinde şairlik yönü ile tanınan kimseler de bulunmaktaydı. Araştırmada sahâbe dönemi şiirde hadis ile iktibâs örneklerine değinilmiş fakat hadis ile iktibâsın şairlerce fazla tercih edilmediği gözlemlenmiştir. Bunda; şairlerin İslâm dinine geç girmeleri, daha önce hicvettikleri Hz. Peygamber ile daha sonraları görüşme ve ondan iktibâslarda bulunma konusunda ikilem yaşamaları, edebî türlerden dinî ve ahlâkî içerikli şiir yazımını daha az tercih etmeleri, özgün olma kaygısı, toplumda şiire ve şairlik mesleğine menfi bakış vb. olguların etkisinden bahsedilebilir. Sahâbe dönemi iktibâs örnekleri hadis eserlerinden ziyade tarih ve edebiyat türü eserlerde yer almaktadır. Bunun yanında iktibâs yapılan örneklerde geçen bazı hadislerin sıhhati açısından problemli olduğu gözlenmektedir. Bunun sonucunda halk arasında yaygın kullanılan ve hadis diye bilinen kimi ifadeler hadis konusunda yeterli bilgisi bulunmayan şair ve edipler tarafından -sıhhat durumları bilinmeksizin- nesir ve nazım türü eserlerde kullanılabilmektedir.

Arap edebiyatının zirvesi sayılabilecek Emevîler döneminde zühhd hareketinin etkisiyle zühdiyyât ve hikemiyyât türü şiir yazımı yaygınlaşmıştır. Şairlik yönü ile temayüz eden ilim ehli başta olmak üzere her meslekten ilim erbabının; halkı hayra teşvik etme, hadislerin halkın arasında yayılmasına katkı sağlama, eğitim ve zühhd hayatını özendirme gibi gerekçelerle şiirlerinde hadis iktibâslarına yer verdikleri görül-

mehtedir. Abbâsîler döneminde hadis imlâ meclislerinde ara ara şairlik yönü ile tanınan muhaddislerin şiirleri arasında hadisleri iktibâs ettikleri, hadisleri sened ve metin beraber nazma döktükleri görülmektedir. İktibâsın edebî bir söyleme sanatı halinde kullanılması da yine bu dönemde yaygınlaşmıştır.

Şiir her ne kadar vezinli ve kafiyeyle söz söylemek gayesi ile yazılan edebî bir eser olsa da içinde barındırdığı mesajın sahîh ve doğru olması da gereklidir. Yazılan şiirlerde iktibâs edilenler arasında sahîh olanları yanında sahîh olmayan hadislerin de bulunması ve bunların halk arasında yayılması muhaddislerin dikkatinden kaçmamıştır. Özellikle hadisçi kimliği yanında edebiyat sahasına da ilgi duyan İbn Hacer, Sehâvî ve Süyûtî gibi muhaddisler eserlerinde buna dair bazı değerlendirmeler yapmışlar hatta küçük çaplı cüzler kaleme almışlardır.

Hadislerin şöhret bulması ve halkın değişik kesimleri arasında yayılmasında edebiyatın etkisi yadsınamaz. Nitekim ele alınan şiirlerin aynı zamanda halk arasında dolaşan hadisleri toplayan eserlere de girmiş olması bunun en büyük göstergelerindendir. Muhaddisler; her meslekten ilim erbabı arasında dolaşan ve Hz. Peygamber'e ait olan veya ona ait olduğu sanılan bazı hadislerle/haberlere -ilgili meslek erbabını yargılamadan- dikkat çekmişlerdir. Böylece onlar; Hz. Peygamber'in adına yalan isnad edilmesini önlemek, sahîh hadislerin rivayet edilmesine öncülük etmek, hadis diye bilinen bazı haberlerin gerçek durumunu bildirmek gibi bazı gerekçelerle şiirler arasında iktibâs edilen hadislerle eserlerinde yer vermişlerdir.

Kaynakça

- Abîdî, Nâhî İbrahim. "Kıraatün fi hasâisi'l-fenniyye li'-şî'ri'l-İslâmî fi 'aşri şadri'l-İslâm ve'l-Emevi". *el-Câmiatü'l-İrâkîyye Mecelletü Midâdî'l-Âdâb* 8 (2011), 248-288.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. thk. Şuayb Arnavût. 6 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- Akça, İbrahim. "Klasik Sonrası Çağatay Türkçesi Dönemi Sufi Şairlerinden Baba Rahîm Meşreb'in Şiirlerinde Kur'ân'ın Yansımaları: Ayet İkti-

- basları Üzerine Bir İnceleme”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 45 (2020), 139–158.
- ‘Anî, Samî Mekkî. *el-İslâm ve’ş-şî’r*. Kuveyt: ‘Âmiru’l-Meârif, 1985.
- ‘Anî, Samî Mekkî. *Ka’b b. Mâlik el-Enşârî*. Beyrut: Dâru’l-Kalem, 1990.
- Aydın, Osman. “Hadis Usûlü İstilahlarının Tanımlanmasında Şiirle İstişhâdın Etkisi; “Râmhürmüzî Örneği””. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 49 (2020), 467–496.
- Bekrî, Ebû Ubeyd Abdullah b. Abdilazîz. *Faşlü’l-makâl fi şerhi Kitâbi’l-Emşâl*. thk. İhsan Abbâs. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1971.
- Beyhakî, Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *Şu’abü’l-îmân*. thk. Abdu’l-‘Âli Abdulhamid Hâmid. 7 Cilt. Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 2003.
- Bilge, İlhan. “Âşık Ruhsatî’nin Şiirlerinde Kur’ân’ın Yansımaları: Âyet İktibasları”. *V. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı* 4/9–23. Isparta: İlmi Etütler Derneği, 2016.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi’u’s-şâhîh*. nşr. Sâlih b. Abdulaziz. Riyad: Dâru’s-Selâm, 2000.
- Çopur, Emel Nalçacıgil. “İktibâs Sanatı ve Mazmûn”. *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi* 10/1 (Bahar/2019), 165–179.
- Deylemî, Şehredâr b. Şîrûye b. Şehredâr. *Firdevsü’l-ahbâr bi-me’sûri’l-hûtab*. nşr. Sa’îd b. Besyûnî Zağlûl. 5 Cilt. Beyrût: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1986.
- Durmuş, İsmail. “İktibâs”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/52. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh el-İsfahânî. *Hilyetü’l-evliyâ ve tabakâtü’l-asfiyâ*. 10 Cilt. Beyrût: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1409.
- Fâkihî, Muhammed b. İshâk b. Abbâs. *Ahbârü Mekke fi kadîmi’d-dehr ve hadîsih*. thk. Abdulmelik Abdullah Dehîş. 7 Cilt. Beyrut: Dâru Hızır, 1414.
- Göçmen, Yakup. “Modern Mısır Şiirinde Kur’ân-ı Kerîm’den İktibâslar”. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (2020), 1363–1392.
- Hassân b. Sâbit. *Dîvân*. thk. Abd Ali Mühenna. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1994.
- Hârib el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *Târîhu Bağdâd*. thk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf. 14 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, 2002.
- Halil b. Ahmed, Ebû Abdurrahman. *Kitâbü’l-Ayn*. thk. Mehdi

- Mahzûmî, İbrâhim es-Sâmerrâî. 8 Cilt. Bağdat: Mektebetü'l-Hilâl, 1980.
- Hemezânî, el-Hasan b. al-Hüseyn b. Hamekân. *el-Fevâ'id ve'l-aḥbâr ve'l-ḥikâyat*. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2001.
- İbn Abdilberr, Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed en-Nemerî. *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-aşḥâb*. thk. Âdil Mürşid. Ürdün: Dâru'l-Alâm, 2002.
- İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım Alî b. el-Hasen. *Târîḫü medîneti Dımaşq*. thk. Muhibbuddin Ebî Sa'îd. 70 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Fiker, 1995.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed el-Büstî. *Ravzatü'l-'uḳalâ' ve nüzhetü'l-fuḫalâ'*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd. Beyrut: Dâru'l-Mektebetil'l-İlmiyye, 1974.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdulmelik. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. thk. Mustafâ es-Sakâ vd.. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'ârif, 2009.
- İbn Ebû'd-Dünyâ, Abdullâh b. Muhammed. *et-Tevâzu' ve'l-ḥumûl*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1989.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.
- İbnu'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali. *el-İlelû'l-mütenâhiye fî'l-eḥâdisi'l-vâhiye*. nşr. Halîl el-Meys. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1403.
- İbnu'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali. *Kitâbu'l-Mevzû'ât*. thk. Abdurrahman Muhammed Osman. 3 Cilt. Medine: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1966.
- Kara, İbrahim. "Arap Belâgatında İktibas Sanatı". *Artuklu Akademi Dergisi* 8/1 (2021), 77-98.
- Kudâ'î, Muhammed b. Sellâme. *Müsnedü's-şihâb*. thk. Hamdî Abdulmecid es-Selefi. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1986.
- Kassâb, Velîd. *Dîvânü Abdillâh b. Revâḥa ve dirâse fî sîretihî ve şî'rihî*. Riyad: Dâru'l-Ulûm, 1981.
- Kazvînî, Hatîb. *Telhîs ve Tercümesi*. nşr. Nevzat H. Yanık vd. İstanbul: Huzur Yayınları, ts.
- Makkarî, Muhammed b. Muhammed et-Tilimsânî. *Nefḫu't-tîb min ḡuṣni'l-Endelüsi'r-raḫîb*. thk. İhsan Abbâs. 8. Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1968.
- Mu'âfâ, Ebû'l-Ferec b. Zekeriyâ en-Nehrevânî. *el-Celîsü's-şâlihü'l-kâfi ve'l-enîsü'n-nâşihü's-şâfi*. nşr. M. Mürsî el-Hûlî. 4 Cilt. Beyrut: by., 1981.

- Müberred, Muhammed b. Yezîd. *el-Kâmil fi'l-luġa ve'l-edeb ve'n-naĥv ve't-taşrif*. thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim. 2 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Fikeri'l-Arabiyye, 3. Basım, 1997.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi'uş-şahîh*. nşr. Sâlih b. Abdulaziz. Riyad: Dâru's-Selâm, 2000.
- Hâkim en-Nisâbûrî, Muhammed b. Abdillâh. *el-Müstedrek 'ale'ş-Şahîhâyn*. thk. Mustafa Abdulkadir Ata. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.
- Râgıb el-İsfahânî, Hüseyin b. Muhammed. *Muĥâzarâtü'l-üdebâ ve muĥâverâtü's-su'arâ ve'l-bülegâ*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru Mektebetü'l-Hayât, 1961.
- Râmihürmüzî, İbn Hallâd el-Hasen b. Abdirrahman. *Emşâlü'l-hadîş*. thk. Ahmed Abdulfettâh Temmâm. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1988.
- Râzî, Ebû Abdullah Fahreddin er-Râzî. *Nihâyetü'l-îcâz fî dirâyeti'l-îcâz*. Nasrullah Hacı Müftüoğlu. Beyrut: Dâru Sâdır, 2004.
- Saġlam, İbrahim. *Müştehir Hadisler*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2021.
- Sehâvî, Şemseddin Muhammed. *el-Makâşidü'l-ĥasene fî beyâni keşrin mine'l-eĥâdişi'l-müştehire 'ale'l-elsine*. thk. Abdullah Muhammed es-Sıddîk. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002.
- Sehâvî, Şemseddin Muhammed. *el-Cevâhir ve'd-dürer fî tercemeti Şeyĥi'l-İslâm İbn Hacer*. 3 Cilt. Lübnan: Dâru İbn Hazm, 1999.
- Süyûtî Celâlüddîn Abdurrahmân. *el-İzdihâr fî mâ 'aĥadehu's-şu'arâ mine'l-eĥâdişi ve'l-âsâr*. Beyrût: Mektebetü'l-İslâm, 1991.
- Süyûtî Celâlüddîn Abdurrahmân. *el-Hâvî li'l-fetâvî*. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.
- Taberânî, Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemü'l-evsaf*. thk. Târik b. İvazullah, Abdulmuhsin b. İbrâhim el-Hüseynî. 10 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Harameyn, 1994.
- Tarîfî, Muhammed Nebîl, *Dîvânu en-Nemr b. Tûleb el-Uklî*. Beyrut: Dâru Sâdır, 2000.
- Teftâzânî, Sa'duddîn Mes'ûd b. Ömer. *Muĥtaşaru'l-Me'ânî*. Karaçi: el-Mektebetü'l-Büşra, 2010.

- Tirmizî, Muhammed b. Îsâ. *el-Câmi‘u’ş-şâhîh*. nşr. Sâlih b. Abdulaziz. Riyad: Dâru’s-Selâm, 2000.
- Uzun, Mustafa İsmet. “Telmih”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/408-409. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Yeşildağ, Abdussamed. “Arap Şiirinde Ayet İktibâsı”. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Şarkiyat Mecmuası* 27/2 (2015), 43-66.
- Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ’*. thk. Beşşâr ‘Avvâd Ma‘rûf. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1989.